

RAPPORT

Resultaten van het archeologisch vooronderzoek op de site Dossinkazerne, deelgebied Arresthuis

Auteur/projectleider : Bart Robberechts
Projectmedewerkers : Jeff Haenen, Frank Kinnaer, Liesbeth Troubleyn

Bouwheer : VLAAMSE OVERHEID
Boudewijnlaan 30/20 te 1000 Brussel

Bouwplaats : Goswin de Stassartstraat zn
Mechelen, afd. 1, sectie B, nr. 1 C

1 Inleiding

Het plangebied wordt begrensd door de Goswin de Stassartstraat aan westelijke zijde, de Tinellaan aan noordelijke zijde en een pleintje dat voornamelijk uit plantsoenen en openbare parkeerplaatsen bestaat aan zuidoostelijke zijde. Het pleintje vormt de scheiding tussen het voormalige arresthuis en de gebouwen van het voormalige predikherenklooster. De Vlaamse overheid heeft deze locatie gekozen voor de bouw een nieuwe museumsite, als opvolger van het Joods Museum van Deportatie en Verzet dat gehuisvest is in een vleugel van de Dossinkazerne aan de overkant van de Goswin de Stassartstraat. De Holocaust en de mensenrechten zullen de centrale thema's vormen van het nieuwe museum, tevens memoriaal en documentatiecentrum. Voor de bouw van de nieuwe tentoonstellingsruimtes zal het voormalige arresthuis worden gesloopt. De nieuwbouw zal zich uitstrekken over een oppervlakte van meer dan 1200m² en zal uit een ondergronds en vijf bovengrondse niveaus bestaan.

Gezien de omvang van de geplande bodemingrepen (voornamelijk bij de bouw van het ondergrondse niveau), de bedreiging die deze ingrepen vormen voor het bodemarchief en de historische achtergrond van het plangebied, adviseerde de stedelijke dienst Archeologie op 10 juni 2009, en nogmaals op 15 september 2009, om voorafgaand aan de graafwerken een archeologisch onderzoek te laten uitvoeren. In een eerste fase moet een vooronderzoek uitwijzen hoeveel van voornoemde 1200m² in aanmerking komt voor een eventuele definitieve opgraving en tot op welke diepte het bodemarchief reikt. Op basis van de resultaten van het vooronderzoek zullen door het Agentschap R-O Vlaanderen bijzondere voorschriften worden opgesteld voor de opgraving en kan een raming worden gemaakt van de mensen en middelen die nodig zijn om de opgraving binnen de voorziene termijn tot een goed einde te brengen.

Op 7 augustus 2009 vond een eerste overleg plaats tussen vertegenwoordigers van architectenbureau awg architecten, het Agentschap voor Facilitair Management en het Agentschap R-O Vlaanderen, beide van de Vlaamse overheid, en de stedelijke dienst Archeologie van Mechelen. Er werd beslist dat de dienst Archeologie een archeologisch vooronderzoek zou uitvoeren, bestaande uit een bureaustudie en een beperkt terreinonderzoek. Het terreinonderzoek werd op vrijdag 6 november uitgevoerd, onder administratief toezicht van het Agentschap R-O Vlaanderen (vergunning tot het uitvoeren van een prospectie met ingreep in de bodem d.d. 3 november 2009, dossiernummer 2009/325). Onderhavig rapport bundelt de resultaten van de bureaustudie en het terreinonderzoek, en de aanbevelingen die daaruit voortvloeien.

2 Bureaustudie

Het plangebied maakt deel uit van de laatmiddeleeuwse stadskern en ligt vlak langs het tracé van de tweede stadsomwalling, gebouwd in 1264-1265 (de huidige Tinellaan). De Goswin de Stassartstraat werd vroeger Kerkhofstraat genoemd en gaf toegang tot het buitengebied via de Kerkhofpoort. Deze laatste werd al in de 18de eeuw buiten gebruik gesteld. Op de historische stadsplannen uit de 16de eeuw is ter hoogte van het plangebied een doodlopend straatje getekend. Het straatje geeft uit op de Kerkhofstraat en loopt min of meer parallel aan de vesten. Beide straatzijden zijn bebouwd. Volgens een bron uit 1561 werd dit straatje Hofstadtstraat genoemd.

Detail van de gravure van G. Braun en F. Hogenberg (eind 16de eeuw), met -van links naar rechts- de vesten met de Kerkhofpoort en de Kerkhofstraat met -in het midden van de afbeelding- daarvan aftakkend een doodlopend straatje, de zogenaamde Hofstadtstraat. Verder naar rechts, op de hoek van de Kerkhofstraat en de Jodenstraat, zou later het dominicanenklooster worden gebouwd (Mechelen - Stadsarchief).

Zicht van buiten de stad op de restanten van de Kerkhofpoort en de stadsmuur in 1804. Achter de ruïne is mogelijk een deel van de infanteriekazerne, de latere Dossinkazerne, te zien (Mechelen - Stadsarchief).

Het plangebied grenst zowel aan oostelijke als aan zuidelijke zijde aan CAI-locatie¹ 102447 "Dominikanerklooster": het 16de-eeuwse klooster van de predikheren. Deze kwamen zich pas in 1651-1652 in Mechelen vestigen. In 1657 begonnen ze met de bouw van hun klooster op de hoek van de Kerkhofstraat en de Jodenstraat. Om plaats te maken voor hun klooster werden een aantal huizen opgekocht en gesloopt. De oude percelering werd teniet gedaan. In 1689 werden de nieuwe kloostergebouwen en het bijhorende kerkhof ingezegend en omstreeks 1735 volgde de inzegening van de kerk. Ruim een halve eeuw later, in 1796, werd het klooster gesloten door vertegenwoordigers van de Franse Republiek. Tussen 1815 en 1975 hadden de gebouwen een militaire functie, eerst als arsenaal en later als kazerne (Delobbekazerne). In 1980 werden de gebouwen bij koninklijk besluit als monument beschermd.

¹ Centrale Archeologische Inventaris

In 1756 werd aan de overkant van de Kerkhofstraat een infanteriekazerne opgetrokken, waar naast infanteristen ook andere militairen gelegerd waren. In 1936 kreeg de kazerne de naam Dossin, naar de luitenant-generaal van het regiment dat er was ingekwartierd. Tijdens WOII deed het gebouw dienst als verzamelplaats vanwaar joden gedeporteerd werden. Nadien kreeg de kazerne opnieuw een militaire functie, en dit tot 1973. Uiteindelijk werd in 1987 ook dit gebouw als monument beschermd.

De infanteriekazerne, de latere Dossinkazerne, en de restanten van de Kerkhofpoort in 1812, met rechts daarvan een trapje dat langs de stadswal omhoog leidt (Mechelen - Stadsarchief).

Nadat de stedelijke gevangenis eeuwenlang was ondergebracht in de stadshalle aan de Grote Markt, werd in 1830-1831 vlak tegenover de infanteriekazerne -de latere Dossinkazerne- een nieuw arresthuis gebouwd. Voordien stonden op deze plaats twee herbergen die door de soldaten van de nabije kazernes werden bezocht. Het gebouw bleef in gebruik als gevangenis tot 1874, toen aan de Liersesteenweg een nieuwe rijksgevangenis verrees. Het gebouw werd vervolgens ingericht als militaire bakkerij. Vanaf de jaren 1960 tot het begin van de 21ste eeuw deed het voormalige arresthuis dienst als schoolgebouw. Sindsdien staat het gebouw leeg.

Het arresthuis of de nieuwe gevangenis in 1845 door J.B. De Noter. Links op het voorplan bevindt zich een gevel van de infanteriekazerne, de latere Dossinkazerne (Mechelen - Stadsarchief).

Uit het bouwdoossier voor het nieuwe museum is bekend dat slechts een beperkt deel, ongeveer een kwart, van het voormalige arresthuis onderkelderd is: een langgerekte kelder langs de zuidelijke helft van de voorgevel die in een latere fase dienst deed als opslagplaats voor stookolie en een klein keldertje langs de noordelijke zijgevel. Dit betekent dat er een goede kans bestaat dat in de bodem nog tal van archeologische resten bewaard zijn die iets meer kunnen vertellen over hoe deze locatie er eeuwen geleden uitzag, in het bijzonder tijdens de periode voorafgaand aan de sloop van de laat- en postmiddeleeuwse huizen in de voormalige Hofstadtstraat.

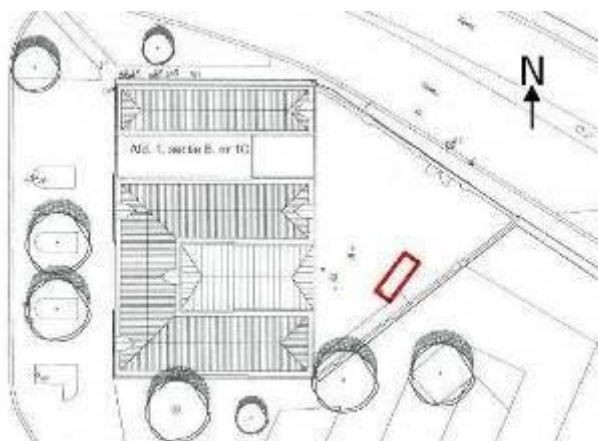
3 Terreinonderzoek

3.1 Terreininspectie

Bij de terreininspectie werd nagegaan of er bovengronds nog aanwijzingen zijn voor de aanwezigheid en/of de bewaringstoestand van archeologische resten in de bodem. Bovengronds bleken enkel 19de- en 20ste-eeuwse constructies bewaard. De omvang en de eerder robuuste architectuur van het voormalige arresthuis doen vermoeden dat het gebouw in de 19de eeuw werd opgetrokken op stevige funderingen. Wellicht vonden bij de bouw van deze funderingen plaatselijk diepe verstoringen van het bodemarchief plaats. De putdeksels op de binnenplaats suggereren dat er ook wat verstoring mag verwacht worden als gevolg van de aanleg van rioleringsbuizen en diverse opvangputten. Voornoemde verstoringen zijn, zoals gezegd, plaatselijk van aard en hebben met andere woorden grote delen van het bodemarchief onaangeroerd gelaten.

3.2 Proefsleuf

Om een idee te krijgen van de bodemopbouw in het plangebied en om na te gaan op welke diepte er archeologische resten bewaard kunnen zijn, werd op 6 november 2009 op de binnenplaats van het voormalige arresthuis een proefsleuf gegraven. Door de bouwheer werd een kraan met machinist ter beschikking gesteld.

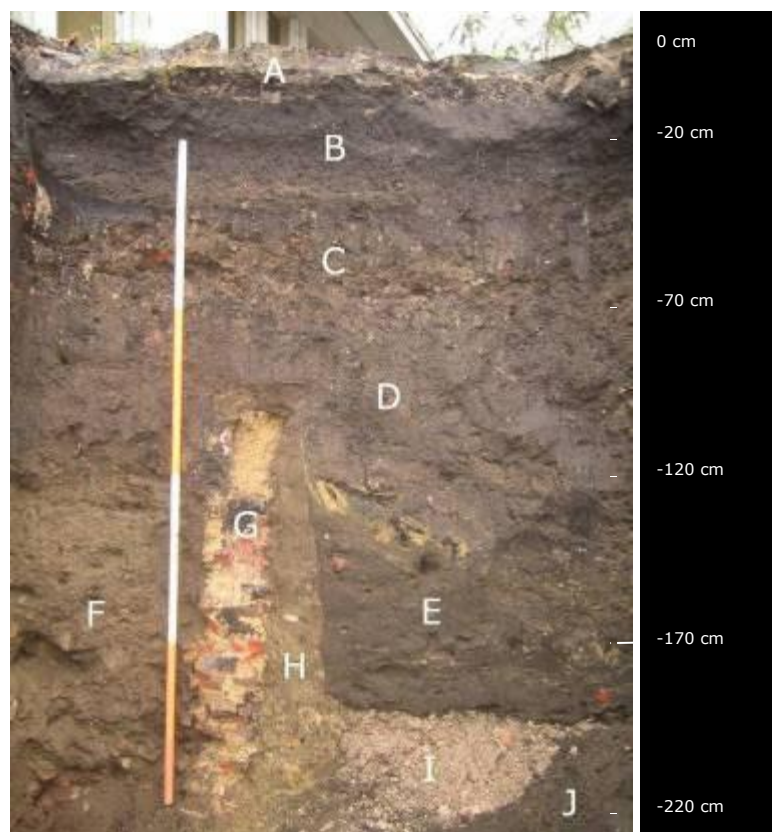
Kaartje van het plangebied (toestand voor aanvang van de werken), met de locatie van de proefsleuf aangeduid in het rood (Antwerpen - awg architecten / Mechelen - stedelijke dienst Archeologie).

De binnenplaats van het voormalige arresthuis, gefotografeerd van op de eerste verdieping, tijdens het graven van de proefsleuf. Links op de achtergrond is de Tinellaan zichtbaar (Mechelen - stedelijke dienst Archeologie).

De proefsleuf mat ongeveer 6m lang en 2m breed. Omdat de sleufwanden dreigden in te kalven, werd niet dieper gegraven van ca. 2,25m onder maaiveld. De zuidwestelijke sleufwand werd quasi loodrecht afgestoken, terwijl de noordoostelijke wand getript werd aangelegd in functie van toegankelijkheid en veiligheid.

Profielbeschrijving (zuidwestelijke sleufwand)

- A verharding binnenplaats, dallen
- B aangevoerde grond/tuingrond
- C aangevoerde grond met veel grof puin (baksteen, mortel, sintels)
- D aangevoerde grond met puin (baksteen, mortel)
- E gelaagde kuilvulling met grof puin (baksteen, mortel) en enkele fragmenten aardewerk en dierlijk bot
- F kuilvulling met veel grof puin (baksteen, mortel) en een grote hoeveelheid aardewerkfragmenten en dierlijk bot, losse pakking
- G bakstenen muurtje, één steen (LxBxH = ca. 18x8x5cm) dik, met gele mortel
- H vulling funderingssleuf, gevlekt
- I kuilvulling met fijn puin (baksteen, kalk)
- J aangevoerde grond met puin

Interpretatie: Onder de dallen waarmee de binnenplaats was verhard, werd een pakket aangevoerde grond aangetroffen. Met deze grond, vermengd met bouwpuin en sintels, werd het loopvlak meer dan een halve meter opgehoogd. Mogelijk gebeurde dit bij de bouw van het arresthuis. Rechts in het profiel was een gelaagde kuilvulling zichtbaar. Uit dit spoor werden enkele kleine fragmenten rood geglazuurd en grijs aardewerk verzameld (lokaal geproduceerd, laat- tot postmiddeleeuws). De kuil doorsneed de vulling van een funderingssleuf van een bakstenen muurtje. Samen met een gelijkaardig muurtje dat vlak ernaast in de zuidoostelijke sleufwand zichtbaar was, vormde dit muurtje wellicht de hoek van een gemetste constructie, mogelijk een beerput of iets dergelijks. De binnenruimte bleek gevuld met grof puin, dierlijk botmateriaal en een aantal grotere aardewerkfragmenten, vooral steengoed (o.a. een kruik met dubbele standing) en rood aardewerk, vermoedelijk te dateren in de periode vlak na de middeleeuwen (16de-17de eeuw). Onder de gelaagde kuilvulling rechts in het profiel bevond zich nog een kuil gevuld met kleine puinfragmentjes en kalk.

De bakstenen muurtjes die wellicht de hoek van een constructie vormden, mogelijk een beerput. De binnenruimte bleek gevuld met o.a. puin, dierlijk bot en aardewerk (Mechelen - stedelijke dienst Archeologie).

3.3 Boring

Aangezien er om veiligheidsredenen (inkalvingsgevaar) niet dieper kon gegraven worden dan 2,25m onder maaiveld en omdat de opeenvolging van archeologische lagen zich duidelijk nog een stuk dieper doorzette, werd besloten om de bodemopbouw verder in kaart te brengen door middel van een boring (Edelmanboor met een diameter van 7cm). De boring werd gezet in de zuidelijke hoek van de sleuf. Het donkergrijze, puinrijke pakket liep door tot een diepte van ca. 2,70m onder maaiveld, om dan plots over te gaan in een pakket geelgrijs, puinarm zand. Op een diepte van ca. 3,00m werd nog wat houtskool aangetroffen. Tenslotte werd op ca. 3,40m onder maaiveld de overgang gevonden naar wat mogelijk als moederbodem geïdentificeerd kan worden: een pakket lichtgeel, grofkorrelig zand, zonder zichtbare bijmenging van archeologisch materiaal. In tegenstelling tot veel andere locaties in de Mechelse binnenstad bleek de bodem zelfs op meer dan 3,00m onder maaiveld nog bijzonder goed ontwaterd.

Boring met een Edelmanboor in de zuidelijke hoek van de proefsleuf (Mechelen - stedelijke dienst Archeologie).

4 Conclusies

Uit de resultaten van het vooronderzoek blijkt dat bij bodemingrepen in het plangebied nog tal van archeologische resten mogen worden verwacht die een nieuw licht kunnen werpen op de periode voorafgaand aan de bouw van het arresthuis. Bijzonder intrigerend zijn de ligging van het terrein, vlak langs de 12de-eeuwse vesten, en het verhaal van het verdwenen straatje genaamd Hofstadtstraat (1561) en de huizen die er langs stonden. Ook van de twee herbergen die werden gesloopt om plaats te maken voor het arresthuis kunnen eventueel nog sporen worden teruggevonden. Wanneer men zich voor het eerst in deze zone langs de stadsmuur is gaan vestigen, is niet bekend. Archeologisch onderzoek zou eventueel op deze vraag een antwoord kunnen bieden.

Het feit dat slechts een beperkt deel van het voormalige arresthuis onderkelderd is, doet vermoeden dat de meeste archeologische sporen goed bewaard zijn gebleven. Het vooronderzoek heeft uitgewezen dat deze sporen zich onder een ophogingspakket bevinden van meer dan een halve meter dik. Mogelijk werd bij het graven van de proefsleuf het bakstenen muurwerk van een beerput aangetroffen. De vulling bleek naast puin en dierlijk bot ook tal van grotere aardewerkfragmenten te bevatten die vermoedelijk te dateren zijn in de periode vlak na de middeleeuwen. Door middel van een boring werd vastgesteld dat het bodemarchief tot ca. 3,40m onder maaiveld reikt en dat de bodem zelfs op deze diepte nog bijzonder goed ontwaterd is.

5 Aanbevelingen

Gezien de omvang van de bodemingrepen, de bedreiging die deze vormen voor het aanwezige bodemarchief en het gebrek aan informatie betreffende de periode vóór de komst van de predikheren en, in een volgende periode, de bouw van het arresthuis, adviseert de stedelijke dienst Archeologie om na de sloop van de voormalige arresthuis en voorafgaand aan de bouw van het nieuwe museum, een definitieve opgraving te laten uitvoeren. Het advies betreft het ganse plangebied (ca. 1200m²), met uitzondering van de zones waar zich de kelders van het arresthuis bevinden.

Op basis van de totale oppervlakte van de op te graven zone, de vermoedelijke diepte waarop het bodemarchief zich bevindt (tot ca. 3,40m onder maaiveld) en de aard van de sporen die er verwacht worden (bewoningsporen van de late middeleeuwen tot ca. 1830, complexe stratigrafie) kan een raming worden gemaakt van de mensen (archeologen, veldtechnici, arbeiders, stagiairs, ...) en middelen (budget voor natuurwetenschappelijk onderzoek, conservatie, topografie, werfinrichting, publicatie, ...) die nodig zijn om het onderzoek op een veilige en wetenschappelijk verantwoorde manier en binnen de voorziene termijn te kunnen uitvoeren. Alvorens de definitieve opgraving van start kan gaan, zal het Agentschap R-O Vlaanderen voor dit onderzoek bijzondere voorschriften opstellen. De archeoloog die de dagelijkse leiding heeft over het opgravingsteam dient zich hierop te baseren wanneer hij/zij een onderzoeksvorstel uitwerkt en een opgravingsvergunning aanvraagt, conform het decreet van 30 juni 1993 houdende de bescherming van het archeologisch patrimonium, gewijzigd bij de decreten van 18 mei 1999, 28 februari 2003, 10 maart 2006 en 27 maart 2009.

De stedelijke dienst Archeologie moet betrokken worden bij elke volgende stap in het onderzoek en uitgenodigd worden op werfvergaderingen. Bovendien behoudt hij zich het recht voor om over de onderzoeksresultaten te communiceren via de kanalen die hij ter beschikking heeft (nieuwsbrieven, stedelijke websites, ...).

6 Bibliografie

- Beterams, F.G.C., 1956: Inventaris van het Archief van de Commissie van Openbare Onderstand van Mechelen, Deel 1, Mechelen.
- Eeman, M. H. Kennes en L. Mondelaers, 1984: Bouwen door de eeuwen heen, Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Deel 9n, Stad Mechelen, Binnenstad, Gent.
- Installé H., H. Rombout en G. Croenen, 1997: Mechelen, Historische Stedenatlas van België, Brussel.
- Installé H. e.a., 1997: Historische Stedenatlas van België, Mechelen II, Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, (1996).